

A modernizáció ellentmondásossága – Midhat pasa reformtevékenységének megítélése a bolgár történetírásban (Gondolatok Milena Tafrova dunai vilajet modernizációjáról írt könyve kapcsán)¹

Midhat tevékenységének 2010-es bolgár újrafeldolgozása nemzeti szempontból kényes téma, s a bolgár történészek máig ambivalensen viszonyulnak a korszakhoz, hiszen Midhat egyszerre egy elnyomó rendszer szimbóluma, ugyanakkor a modernizációé is.² Nevéhez egyrészt a gazdagodás, másfelől az elnemzetietlenedés, „ottomanizáció” képe fűződik, s ami a korábbi marxista kritikák szempontjából még súlyosabb, e korhoz kapcsolódik a bolgár társadalmi elit kitermelése, majd a birodalomba való betagozása, „korrumpálása”, a bolgárság társadalmi differenciálódásának felgyorsulása. Ez osztályalapú kritikák szempontjából negatív tendencia, viszont a társadalmi elit nemzetteremtő szerepe az újabb kutatások (pl. *Szvetla Janeva*)³ fényében egyértelműnek tűnik (közösségszervezés, jótékonykodás, politikai tapasztalat), e társadalmi csoportokra tehát az „áruló burzsoázia” címke nem illik. Más kérdés, hogy a korábbi történetírók azért is zavarban voltak, mert a függetlenség kivívása egyszerre tekinthető fejlődésnek, azaz pozitív tettnek (a kommunista társadalomhoz a polgárosodáson, kapitalizmuson keresztül vezet az út, fejlődési fokozatokat átlépni nem nagyon lehetséges a dogmatikus marxista történetírás szerint), másrészt mivel a függetlenség-

---

1. A publikáció a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

2. Tafrova, M.: *Tanzimat, vilaetszkata reforma i balgarite. Adminisztracija na Dunavszkija vilaet (1864–76)*. IK Gutenberg, 2010. Bár a témáról szóló írások száma 1990 után megszaporodott Bulgáriában Midhat megítélése máig ambivalens, hiszen modernizátorként egyáltalán nem a bolgár érdekeket volt hivatott szolgálni, mégis sokat profitáltak tevékenységéből a bolgárok. Sarova, K.: *Midhat pasa i balgarszkoto revolucionno dvizsenie prez 1872*. Isztoriceszki Pregled 1991/6. 3–19. és Pletnyov, G.: *Midhat pasa i upravlenieto na Dunavszkija vilaet*. Veliko Tarnovo, 1994. ill. Bakardzsieva, T.: *Balgarszkata obstnoszt v Rusze prez 60-te godini na XIX. vek*. Szófia, 1996.

3. Janeva, Szv.: *Balgarija – otkupvacsi na danci vav fizikalnata szisztema na Oszmanskija Imperija. Kam isztorijata na balgarszki delovi i szocialen elit prez XIX. v*. Nov Balgarszki Universitet, Szófia, 2011.

get minimum a kispolgárság vívta ki, semmi esetre sem a létező parasztság vagy a nem létező munkásság volt a szervezőereje, ez a forradalom eszmei tisztaságát illetően is gyanúra adott okot marxista berkekben. A zavart csak fokozta a nyugati történetírás gazdasági alapú érvelése. Az angolszászok (Palaiet, Lampe)⁴ máig úgy tekintenek az 1864-1875 közötti időszakra, melyet egyértelmű fellendülés jellemez, azaz az *alávetettség prosperitással járt*, s éppen a kulturális és gazdasági vívmányok tették lehetővé a nemzeti mozgalmak erősödését, ahelyett, hogy kifogták volna a szelet annak vitorláiból, a függetlenség viszont *provincializálódást és gazdasági hanyatlást hozott*. Ez az egalitarianizmus felé hajló, önállót kisparaszti gazdaságokon alapuló társadalmi berendezkedés viszont szimpatikus volt a kommunizmusnak, egyrészt a szabadság–egyenlőség–testvériség eszméjének megvalósulása miatt, másrészt azért, mert egyértelmű volt számukra, hogy a nagy népességnövekedés miatt a földek eltartóképesége az 1840–1873 közti gabonakonjunktúra megszűntével csökken, ami előbb vagy utóbb ipari átrétegződést tesz szükségessé, azaz megszületik a munkásosztály. Más kérdés, hogy a megvalósuló kisparaszti gazdálkodást sokan úgy tekintették, mint a forradalmi elit kísérletét a társadalmi mobilitás lecsökkentésére, az elit pozícióinak beágyazására. Tény, hogy a függetlenség során kialakult társadalmi-gazdasági struktúra (a lakosság 80 százaléka a mezőgazdaságból élt 1900 körül is!) alkalmatlan volt a mezőgazdasági termelés intenzifikálására. Akkor kellett volna ugyanis nagy befektetéseket eszközölni, mikor a túlkínálat miatt már mind a gabonaár, mind a föld ára leesett. Az orosz jobbagyfelszabadítás, az argentin és amerikai gabona betörése miatt a kínálati piac szélesedése 1873 után agrárválságot eredményezett a Balkánon, mely tönkretette az olcsó munkaerőn, közepes termésátlagon és nagy mennyiségek raktározásán alapuló, gépesítés nélküli csiftlik-nagybirtok rendszert, mely a monokultúrás kisparaszti birtokokat is megtúrta a piacon. Az áresés és a modernizáció szükségletének együttes jelentkezése lehetetlenné tette a birtokkoncentrációt, mely kiutat jelenthetett volna a parasztság egy részének – a többiekre az átrétegződés (ha lett volna hova), vagy a napszámos sors várt volna. A pusztán konjunkturális hatásokra támaszkodó, a belső modernizációt elhanyagoló termelési egységeket ez fenyegette. Csakhogy a kisbirtokos – mivel az 5 hektáros átlagos balkáni birtokról a termés kb. 20 százaléka jutott ki a piacra – a modernizációra akkor is képtelen lett vol-

4. Lampe, J. R. – Jackson, M. R.: *Balkan Economic History, 1550-1950. From imperial borderlands to developing nations*. Indiana University Press, Bloomington. 1982. és Palaiet, M.: *The Balkan Economies, 1800-1914. Evolution without development, 1800-1914*. Cambridge University Press, 1997.

na, ha felismeri a veszélyt, ehhez termelési- és értékesítési szövetkezeteket kellett volna alakítani. Mind Midhat pasa, mind később a bolgár hitelszövetkezeti mozgalom olyan kis tőkét tudott csak mozgósítani, melyből magánszemélynek egy 5 hektáros birtok működtetése (állatok, ekék) volt csupán lehetséges, ennél nagyobb birtoké nem. Hogy a szövetkezeti mozgalom tagjai összefogtak volna és a kapott hitelt összedobva modern eszközöket vettek volna, alig van tudomásunk.

Mindezek fényében érthető, hogy *Milena Tafrova* könyvében óvatos, inkább a reformok jogi, közigazgatási jellegét domborítja ki, s társadalmi hatásukkal csak érintőlegesen foglalkozik. Janeva könyvéből tudjuk, hogy a kitermelődő bolgár elit jelentős hasznot halmozott fel, mely végülis nem a központi költségvetésbe került, hanem „szabad felhasználású összegként” jelentős pénzeket forgattak vissza jótékony céllal a közoktatásba, egyletek szervezésébe, vallásos életbe, melyek tulajdonképpen, akarva-akaratlan a forradalmi tevékenységek fedőszerveivé vagy ideológiai bázisaivá, utánpótlóivá váltak. Tafrova elsősorban a gazdasági reformok visszásságait mutatja be, kiemelve a bolgár elit politikai elégedetlenségét, mely arra ösztönözte őket, hogy személyes jólétükről gondoskodjanak, illetve a vilajet és a választási reformok részletes elemzése során megvizsgálja a hatalommal való visszaélés módozatait és a hatalommal együttműködő bolgárok motivációit, eredményeit.

Az a tény nem tagadható, hogy az 1840–1873 közötti gabonakonjunkturának köszönhetően a gabona iránti kereslet és a gabona ára megnőtt, ami korábban nem rentábilis, vagy termékeit nem piacositó gazdasági formákat is kifizetődővé tette (csiftlik-nagybirtok, kisparaszti birtok). Az árnövekedés mellett a piacra jutás költségei is csökkentek, az utóbbi nemcsak a jogi lehetőségek biztosítását, de a szállítási árak esését is jelentette. A szállítási költségek esése pedig részben Midhat pasa tevékenységéhez köthető, aki 1864 után 3000 km kereskedelmi utat korszerűsített Rusze, Niš és Szófia között és 1400 hidat újított fel, amire *Marija Todorova* is felhívta a figyelmet még 1972-ben.⁵ A kereskedelem megélénkülésére nemcsak Midhat azon racionalizálási kísérlete utal, hogy a targovistei vásár helyszínét közelebb vitte a vasútvonalhoz, hanem az is, hogy 1865-ben az 1800 városi ház mellett (10 ezer fős lakosság) 1800 különböző üzlet is volt. A kereskedelem fellendülését és a gazdasági prosperitás társadalomra gyakorolt hatását jelzi a hosszú távon megtérülő tercier tevékenységek megjelenése, az életminőség javulása: 1860-ban az iskola működtetésére 500 grost gyűjtöttek össze,

---

5. Todorova, M.: „*Obstopolezite kaszi*” na Midhat pasa. Isztoriceszki Pregled, 1972/5. p. 59. Pl. Rusze-Várna, Rusze-Sumla, Sumla-Plovdiv.

míg a tanár éves fizetése 2800 gros volt, az újonnan alapított lányiskoláé 2000 gros.⁶

1878-ig a Balkánon 2200 km vasút épült, ebből 1100 km Bulgáriában. Emellett 230 híd, 500 km-nyi új főút létesült és 250 km-nyi főutat újítottak fel 1856-1878 között.⁷ Erre nyilván nem a pasák saját zsebéből került sor. Azt kell tehát feltételeznünk, hogy megváltozott az ottomán adó- és költségvetési politika, s a tartományok kiszípolozása helyett a felhasználás racionalizálása került előtérbe? Érdekes módon ezt sem a bolgár, sem az említett angolszász szerzők nem osztják. Az utóbbiak arra hívják fel a figyelmet, hogy az adóreform lényege éppen a bevételek növelése volt, hiszen a gazdasági és adminisztratív reformot a mezőgazdaságból kívánták finanszírozni. A bolgár szerzők pedig azt hangsúlyozzák, hogy az adóbérlők voltak azok, akik a beszedett adók redistribúciójában közreműködtek. Hogy a mezőgazdaság megnövekedett terhei mégsem elszegényedést okoztak, annak oka a konjunktúra, a mezőgazdasági többletbevételek jelentkezése: a Tanzimát sikerei tehát nem valamiféle belső megújulásnak, zseniális racionalizálási megoldások sorozatának volt köszönhető, hanem egy pozitív külgazdasági hatásnak, mely többlethez juttatta az államot és a parasztságot is, miközben e többlet révén a szpáhi-kérdés is megoldódott. Midhat tevékenysége tehát ilyen szempontból is újraértékelendő.

Mivel szisztematikusan sem Todorova, sem Tafrova, sem a két említett vezető angolszász szerző nem gyűjtötte össze a földet illető és egyéb adóterhek alakulását, illetve a teljes (átlagos) családi bevételből való részesedését, alábbi diagramjainkon a szakirodalom felhasználásával megtettük mi magunk. Az általános tartományi helyzet és a terhekre vonatkozó kérdés megítélése érdekében megvizsgáltuk az adóterhek egy háztartásra jutó jövedelemhez mért arányának, továbbá az ottomán állam adópolitikájának, a különböző adótípusok szerepének és az összterhek mértékének hosszú

---

6. Hamarosan a híres tanító, Robovszki érkezett a városba, aki már 6000 grost kapott (nyilván ki tudták fizetni). Velikov, Szt.: *Targoviste prez vazrazsdanieto*. Isztorieseszki Pregled. 1976/3. pp. 95–96.

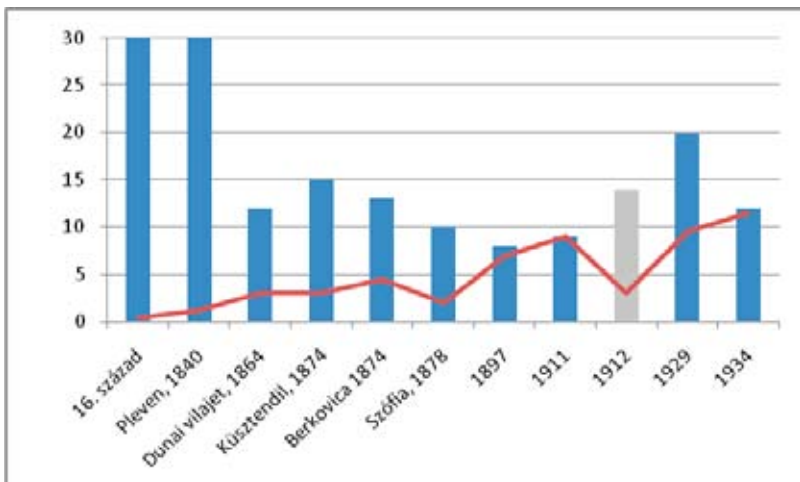
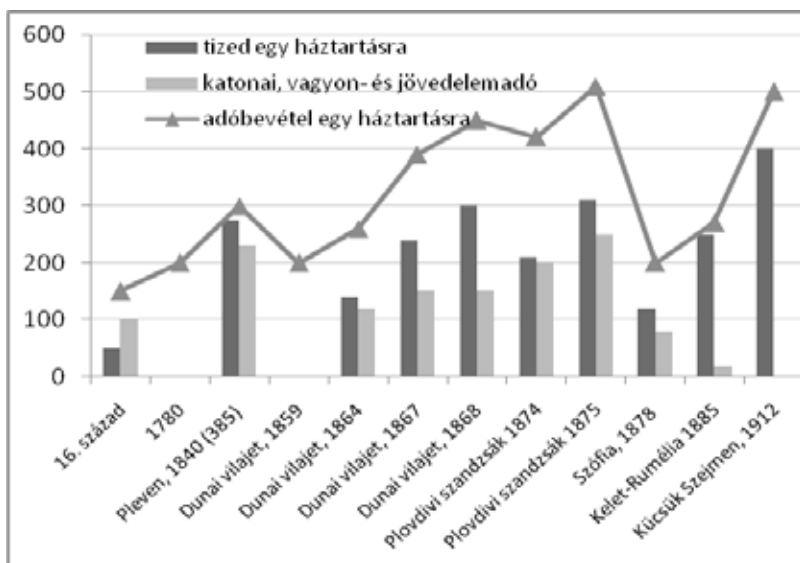
7. *Isztorija na Balgarija*, Tom. 6. Izdatelsztvo na Balgarszka Akademija na Naukite. Szófia, 1987. p. 35. Az első vasút Constanta és Csernavoda között létesült, a dunai szállítás megkönnyítése érdekében. Kiépült a Rusze-Várna (233 km) szakasz, mely összekötötte a dunai bolgár földeket a Fekete-tengerrel, a Konstantinápoly–Szaranej szakasz (561 km), a Tarnovo–Szejmen–Jambol vonal (105 km), a Szaloniki–Szkopje–Mitrovica vonal (353 km). A vonalak elhelyezkedéséből látszik, hogy a tengerpart és a szárazföld közötti kapcsolatok létesítése volt az elsődleges, a felszízetet átszelő, interregionális vonalak helyett. Ez a Balkán-félsziget és a tengeri, nem pedig a kontinentális országok számára volt kedvező kereskedelmi szempontból. Az újabb konzulátusok megnyitása a külföldi gazdasági behatolás kísérőjelensége volt.

távú (XVIII–XX. század) változásait. Noha összegyűjtött adataink eltérő területeket reprezentálnak a különböző időszakokból, továbbá a nagy időtávlat miatt problémát okoz a piaszter reálértékének módosulása, illetve a háztartások nagyságának becslése,⁸ az így is egyértelmű (eredeti adataink intervallum-jellegűek, csak ábrázolástechnikai okok miatt tértünk el ettől), hogy 1834-1864 között jelentős tehernövekedés nominálértéken nem volt, de reálértéken igen (ugyanaz a jelenség, Kínában játszódott le).⁹

---

8. Egyes esetekben tartományi adatokból következtettünk a lakosságszám ismeretében az egy főre jutó értékekre, más esetben az összeírások csak a házak számát adják meg, a lakosságé ismeretlen. Végül az egy főre eső értékeket 5 fős fiktív háztartásokra konvertáltuk az összevethetőség érdekében.

9. G. Guadalupi: *Kína felfedezése*. Pécs, Alexandra, 2007. pp. 186-190. A Török Birodalomban ekkor erősödtek a külkereskedelmi aktivitumot (de legalábbis exportnövekedést) preferáló elképzelések, azaz egyfajta kései merkantilizmus. A kereskedelmi mérleg egyensúlyának megbomlása önmagában még nem befolyásolta volna drámaian a birodalom költségvetését, másodlagos hatásai viszont igen. Ha a kereskedelmi mérleg egyensúlyának a korábban bemutatott bolgár példa után is kis jelentőséget tulajdonítanánk, a következő analóg jelenség is igen elgondolkodtató: Kínában 1750-1839 között, miközben évi 400 ládáról 40000 ládára nőtt az ópium behozatala, 2 millió embert drogfüggővé téve, jelentős ezüstkiáramlással kellett számolni. Ennek eredményeképpen – történelme folyamán először – az import meghaladta az exportot, önmagában ez is súlyos hatással járt, de emellett az ezüst: réz árfolyam is megváltozott. Ugyanannyi ezüst több rézpénzt ért, így a kínai paraszt – aki adóját rézben fizette – terhei nőttek, noha az adó ezüstben kifejezett értéke nem változott. A kínai paraszt azt tapasztalta, hogy saját jövedelme részben kiáramlik az ópiumfogyasztás miatt, részben növekedett az adója (a paraszti bevételek növekedése nem feltétlenül követte az inflációt). A kínai kormányzat viszont azt tapasztalta, hogy az ebből egyenesen következő növekedő elszegényedés miatt egyre kevesebb adó folyik be. Versenyképességén javítani a kereskedelmi mérlege már nem képes, az adóemelés pedig lázadásokat eredményezhet, mely megint csökkenti versenyképességét. Így a társadalmi feszültség növekedését tulajdonképpen nem is eredendően az állam adóbevételek növelésére összpontosuló centralizációs kísérletei okozták, hanem éppen ellenkezőleg, a növekvő feszültséggel hanyatló nettó bevétel járt együtt a kereskedelmi passzívum és a vidék lázadása miatt. Ez a mechanizmus a Török Birodalom tanulmányozása szempontjából sem hagyható figyelmen kívül.

Az adók (fent, grosban megadva) és a terhek változása a bolgár földeken 1840–1934 a jövedelemhez viszonyítva (oszlop: %, vonal: ezüst kg) egy háztartásra (1897 után az 1 főre jutó GDP-t 5 fős háztartásokkal átszámolva), társadalmi differenciák figyelembe vétele nélkül.

ADATOK: BEROV (16. század), DRAGANOVA (Pleven, Berkovica), MIHOV (1859) POPOV (1897, 1911), KELETI (Kelet-Rumélia) PALAIRET (Dunai vilajet, Plovdivi szandzsák), DASZKALOV, IVANOV (kötségvetés, adóbevétel 1912 után), VASZILEV, RAZBOJNIKOV (Kücsük-Szejmen, 1912) és TODOROV, G. műveiből saját számítás

A korábbi évszázadok állami bevételeihez képest Midhat idején előtérbe kerültek a mezőgazdasági jövedelem adói, 1864 után pedig előbb a tized jellegű mezőgazdasági bevételek adója nőtt, majd 1870 után a vagyoni- és iparüzési adók értéke is emelkedett. A felszabaduláskor csökkentek,¹⁰ 1890 után viszont újra nőttek a parasztság adóterhei. A függetlenség kivívását ugyan az adóteher csökkentésén túl más gazdasági tényezők is kívánatossá tették, de ezek vizsgálata egy másik tanulmány tárgyköre. Az is tény, hogy a török uralom alatt maradt területeken nem javult a parasztság helyzete (1912-es halvány oszlop). A gabonakonjunktúra eredményezte kis-paraszti bevételnövekedés miatt az adónövekedés ellenére a társadalmi terhek nem nőttek, és látni fogjuk, akár Midhat tevékenysége, akár a szpáhi-kérdés megoldása során, hogy a modernizációnak voltak sikeres fejezetei. Ilyen szelvényben értékeli az 1858-as földreform következményeit *Quataert* is.¹¹

A felszabadulás előtt tehát jelentősen nőtt a beszedett adó értéke, de önmagában ez még nem lett volna baj, mert a jövedelem is növekedett, de a midhati reformok idején is folytatódott a tartományok jövedelmeinek kiáramlása, ami nagyobb elégedetlenséget szült a reformok hatásaként immár politikai (látszat)jogokkal is rendelkező társadalmi elit soraiban. Mind a dunai vilajet, mind a plovdivi szandzsák esetében az adójövedelem 3/4-ét nem a tartományban használták fel. Hasonló adatot közöl *McGowan* Görögország esetében is,¹² és a *Draganova* által közzétett kiadási oldal is arra utal, hogy a bevételek elenyésző része maradt csak a tartományokban: a janinai vilajetben is 40 százalék alatt, a dunai vilajet 160 millió piaszteres bevételeiből csak 30 milliót fordítottak a régió fejlesztésére. Ráadásul 1859-ben ez ugyanennyi volt, ami viszont azt jelentette, hogy a helyben felhasznált bevétel aránya 45 százalékról 25 százalékra esett 10 év alatt).¹³ Az elvonás *Palaiet* szerint 1870 körül a ténylegesen megtermelt „nemzeti”

10. Kelet-Ruméliában 1874 körül 40 millió piaszter volt a tized értéke, 1879-ben és 1881-ben 32 és 30 millió. *Palaiet*, M.: *The Balkan Economies*. p. 176. És ez nem jelentett feltétlenül terméscsökkenést, mert az adóhátralék az 1881-es 0,3 millió piaszterről 1884-re 16 millióra, az adó felére (!) nőtt.

11. *Quataert*, D.: *The Age of Reforms, 1812–1914*. Vol 2. (1600–1914) Cambridge Univ. Press. 1999. In: *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*. Eds.: Inalcik, H. – *Quataert*, D.

12. A török uralom, bár fellendülést eredményezett a XIX. század elején pl. a görög iparban, ki is szívta a hasznát a tartományokból. 1700-ban a nemzeti jövedelem 57 százaléka, 1820-ban pedig a 40 százaléka hagyta el a görög területeket, ami világossá teszi, hogy az elégedetlenség mögött komoly gazdasági igények húzódtak meg. Ugyanakkor ilyen viszonyok mellett az ipari forradalomhoz szükséges belső tőkefelhalmozás nem is volt reális.

13. *Poujade*, E.: *Chrétiens et Turcs. Scènes et souvenirs de la vie politique, militaire et religieuse en Orient*. Paris, 1859. 254 o.

jövedelem (GDP) minimum 7–8 százaléka volt, s ha az adóbérlők szerepét is figyelembe vesszük, akkor akár 12 százalék is lehetett az arány. Mivel a csiftlikék aránya 20 százalék volt, és itt a termelő a termelt gabona közel felét beszolgáltatta az adón felül, ez azt jelentette, hogy a termelt mezőgazdasági érték további 10 százaléka nem a termelőkhez került: a termelők tehát a tartományban megtermelt érték összesen 20–25 százalékával nem rendelkezhetek szabadon.

A helyben felhasznált jövedelmek eloszlása sem felelt meg a szükségleteknek: az államapparátus működtetésére nagy összegeket fordítottak, akárcsak a rendőrségére, a vonalas és épített infrastruktúrára viszont keveset költöttek. Álljon itt példaként a janinai és a dunai vilajet költségvetése 1870/71-ből. A janinai vilajetben a váli, a helyettese, a mutesarifok, a kajmakámok és müdir 1,8 millió gros nagyságrendű fizetést húztak, azaz a belügyi kiadások 20 százalékát kapták az írkokok 0,4 milliós részesedésével együtt. Ugyanez a dunai vilajet esetében 3,5 millió gros volt, szintén 20 százalék.¹⁴

A pomák származású Midhat 1864-es reformjainak közvetlen kiváltó oka nem a birodalom makrogazdasági helyzete, nem is a bolgár társadalmi rétegek rivalizálása és az élénkülő forradalmi szerveződés volt, hanem a kb. 100 ezer, Krimből és Kaukázusból menekülő cserkesz sikertelen letelepítési kísérlete, akik nem tudván hozzászokni a földműveléshez, visszatértek pásztorkodó életmódjukhoz és rablóbandákat alakítottak az őket sújtó éhínség miatt. Államvédelmi szempontok miatt Midhat előszeretettel erősítette a muszlim elemet a Balkánon (célja egy birodalmi eszméhez hű oszmán nemzet megteremtése volt), de ugyanakkor azt is érzékelte, hogy a felkelések nem kizárólag osztályalapon állnak, s nem is mindig nemzeti indításúak. Fellépésének hátterében mégis leginkább a nagyhatalmak növekvő beavatkozásától való félelem állt, mely 1861-ben Libanon autonómiájához vezetett, miután az angolok és a franciák által szándékosan szított, a drúz–maronita ellentétek okozta konfliktus ürügyet teremtett fellépésükre.

Ezek a felismerések arra sarkallták a központi kormányzat vezetőit, hogy a helyi közösségek, valamint a makrogazdaság mellett a tartományok szintjén is megkezdődjön a reform. 1852-ben szétválasztották a katonai és közigazgatási kormányzati szerepköröket a tartományokban, gyengítve ezzel a szeparatizmust (jelentős előrelépés volt ez az 1808-as fermánhoz képest). Hasonló lehetőséget nyújtott a kontrollra a tartományi gyűlések létrehozása,

---

14. Draganova, S.: *Les Dépenses du vilayet de Janina et du Danube pour L'Année Budgétaire 1870–1871*. In: *Relations et influences Réciproques entre Grecs et bulgares XVIIIe–XXe Siècle*. Institute for Balkan Studies, 1991. pp. 151–163. p. 155.

ahol a vegyes lakosságú tartományokban az így kibontakozó vallási ellentét (pl. 1875-ben Diyarbakirban)¹⁵ a kormányzat célkitűzéseinek malmára hajtotta a vizet. E látszatzdemokratikus intézkedés végeredményben a tartományi önkormányzatot és szeparatizmust gyengítette, s valójában a központi hatalmat erősítette a „divide et impera” elvének alkalmazásával. Az oktatás fejlesztése és a helyi elit oszmán elitbe emelése szintén a kohéziót erősítette, ezért nem tiltakoztak a ruméliai nemzeti iskolák megnyitása ellen. A hatékony igazgatás igénye miatt egyre növekvő mértékben támaszkodott a központi hatalom a helyiekre, levévén a központi költségvetésről a terhek egy részét. Ugyanez játszódott le Észak-Bulgáriában is.¹⁶ 1834-ben a Szerbiához csatolt 6 nahijéből menekülő muszlimok letelepítése generálta földhiány 1850-ben Vidinben felkeléshez vezetett, ugyanezt okozták a krími tatár és a cserkesz menekültek is, s e villongások az egyébként makrogazdasági szempontból nem rossz helyzetű Észak-Bulgáriában 1864-ben kiváltották Midhat pasa fellépését, aki a jogi helyzet rendezése mellett a parasztság számára hitelintézeteket hozott létre. A hitelintézetek megalakításával a földszerzésre és a termelés modernizációjára fordítható tőke 1867-re a teljes dunai vilajetben 11 millió, a drinápolyi vilajetben 8,7 millió gros volt (frankban ötödannyi). A tőke nagy részét a beszedett adó fedezte, 1864-65-ben ugyanis 5 százalékos különadót vetettek ki a termésre.¹⁷ Ez jelentős

15. Ortayli, I.: *Az Oszmán Birodalom leghosszabb évszázada*. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2004. p. 140.

16. A kazákban a választás a következőképpen zajlott: összegyűlt a müdir, mufti, kádi (kaza szinten), hivatalnokok és az egyház képviselői és összeállítottak egy listát a 150 gros adónál többet fizető 30 év feletti férfiakról. A jelöltek fele muszlim. Ezek után a listát kiküldték a falvakba, ahol a lakosság szavazott. Minden falunak egy szavazata volt. A legkevesebb szavazatot kapott jelöltek egyharmada azonnal kiesett, a maradékot a szandzsák vezetője beosztotta az adminisztratív és a bírói tanácsba. Minden tanács 4-4 fővel képviselte magát, és a tagok felét évente lecserélték. A szandzsákokban a vegyes tanácsot ugyanígy alakították ki, azzal a különbséggel, hogy minden medzsliszbe 6-6 tagot lehetett választani és a census 500 gros évi adó volt. A választási bizottságba tartozik a mutesarif, a kádi, a mufti (szandzsák szinten), az egyházi vezetők, a pénzügyi felügyelő és az írnök. Ez a bizottság is összeállít egy listát, melyen háromszor annyian szerepelnek, mint ahányan választhatók. A falvak 2-2 mukhtárt választhattak – ha etnikailag kevertek voltak, akkor mindkét felekezet adhatott mukhtárt. A büyük medzslisz (a központi helyek gyűlése) 7 hivatalnokból, 2 titkárból, a kádiból, a rendőrség vezetőjéből, a közösség muzulmán és nem muzulmán vezetőjéből, 4 kinevezett és 2 választott helyi tagból állt (p. 55.) A kücsük medzslisz 5 tagból állt, a kistelepüléseken volt jellemző. Tagjai a vekil (az állami hivatalnok helyi helyettese), a kádi, a rendőrség vezetője és 2 helyi előljáró. A medzslisz lényege az volt, hogy a váli semmilyen változtatást ne tudjon eszközölni a medzslisz tudta nélkül és a katonai kormányzat és a pénzügyi vezetés kölcsönösen felügyeljük a váli tevékenységét. (57)

17. Todorova, M.: *„Obstopolezite kaszi”* ... pp. 63–65. De a drinápolyi vilajetben pl. minden csift ökr után 9 éven át 40 grost kellett adni a terményadó helyett.

segítséget nyújtott a kisparaszságnak, amit a következő példákkal tudunk illusztrálni. A Hadzsioğlu Pazardsziki (Dobrics) kazában a 2873 hiteligénylő (a 16 ezres férfilakosság 11 százaléka!) 10 százaléka kapott 2000 gros feletti összeget, 200–500 és 500–1000 gros között pedig 30–30 százalék.¹⁸ Egy igénylőre átlagosan 860 gros hitel jutott (természetesen nagybirtokosok is kaphattak hitelt), Eszkidzsumájában pedig 560 gros. Az igényelhető hitel nem volt kevés, hiszen a gazdák 60 százalékának ennyi volt az éves jövedelme, s ennyit ért egy ökrösszekér.¹⁹ A ruszcsuki kérelmezők között 105 olyan falusi paraszt is volt, akinek nem volt ökre és ebből a pénzből vett (a 225 ezerből 198 ezer grost adtak ki). Mivel 1 ha föld értéke 700 gramm ezüst, azaz 700 gros volt ekkoriban, így a hitel csak korlátozott méretű földvásárlásokat tett lehetővé. Ugyanakkor az állam a nagybirtokokat is támogatta, hiszen 1869-ben 33 gőzekét és 33 aratógépet vásárolt a bolgár területek számára. E nagylelkűség nem is annyira meglepő, tekintve, hogy 1875-ben a tartománygyűlésbe csak egy városi polgárt választottak be, a többiek csiflikbirtokosok voltak,²⁰ ráadásul a gazdasági problémákat így sem oldották meg.

A parasztság helyzetében azonban így is – éppen Midhat reformjai miatt – javulás állt be, ami nem feltétlenül tehercsökkenésben, mint inkább a globális konjunktúra hatására bekövetkező termelésnövekedésben jelentkezett. Észak-Bulgáriában a bolgár paraszt nagyobb földbirtokkal rendelkezett, mint a török, a csiflik pedig nem volt elterjedt, a föld nélküli szegényparasztság szinte teljesen hiányzott.²¹ Másfelől Midhat reformjai 1874-re stabilizálták a parasztság jogi helyzetét, a gazdasági fellendülés és a közvetlen piacra jutás, a földvásárlás és öröklés szabadsága (1858) pedig gazdasági pozícióikon javított.

A modernizációnak, Midhat reformjainak a makrogazdasági koncepción túl mikroszinten is voltak árnyoldalai (a vasút- és útépitések során elrendelt

---

18. Todorova, M.: „*Obstopolezite kaszi*” ... p. 71. A pénz 84 százaléka jutott a muszlimoknak, ami alig több a lakosságon belüli arányuknál.

19. Ebben az időben pedig egy bivaly 560 gros, egy tehén 200 gros, egy ökör szekérrel 675 gros, egy ló taligával 285 gros volt. Todorova, M.: „*Obstopolezite kaszi*” ... p. 73. A kölcsön jelentőségét illusztrálандó: a Nikolaj Todorov által 10 városból összegyűjtött 5800 adózóból 1100 volt földműves, közülük 450 volt önálló gazda – 57 százalékluknak viszont 500 gros alatt volt az éves jövedelme, 50–1000 gros között 35 százalékluknak, 1000 gros felett pedig összesen 5 százalékluknak. A segéd munkások, bér munkások esetében pedig 70 százalék keresett kevesebbet évi 500 grosnál 1866-ban.

20. Lásd: Dimitrov, Sztr.: *Csiflikoto sztopansztvo prez 50–60-te godini na XIX. vek*. Isztoriceszki Pregled, 1955/2. pp. 3–35.

21. Draganova, Sz.: *Differentiation de la fortune dans le villages de la Bulgarie nu nord-est durant les anneés 60 et 70 du XIXe siecle*. Bulgarian Historical Review. 1980. pp. 74–86.

robot is az ő ötlete volt, noha ezt a gülhanéi hatt-is serif és a hatt-i hümajún is eltörölte, de a csorbadzsik változatlanul alkalmazták). A pasa tevékenységének megítélése máig ambivalens bolgár szemszögből, s nemcsak azért, mert a bolgárokból lojális, a birodalmi eszmével azonosulni tudó oszmán alattvalókat kívánt nevelni, ezért megkísérelte összevonni a bolgár iskolákat a muszlimokkal (de tevékenysége egységfrontba kovácsolta a céhes iparosokat, kereskedőket és terve elbukott).²² És nem is azért, mert a bolgár mozgalmárokat azzal vádolta, hogy a muszlimok és keresztények közötti konfrontációt készítik elő, tönkretéve az ő erőfeszítéseit (ebben történetesen igaza volt).²³ Egyéb kifogások is érték tevékenységét. 1864–67 között 40 százalékkal nőttek az állami adóbevételek a bolgár tartományokban. A mezőgazdasági adóbevételek viszont sokkal jobban nőttek, mint más tartományokban (noha az összes állami bevétel növekedése ott is megközelítette a 30 százalékot). Azaz Midhat éppen azt a területet adóztatta túl, amely prosperitást mutatott (ami megegyezik Lampe elméletével, miszerint a modernizáció költségeit a mezőgazdaság fellendüléséből kívánták fedezni), de eközben a tartományban helyi célra felhasznált adójövedelmek aránya nem nőtt, sőt a prosperitást mutató ágazatba sem forgattak vissza elég tőkét. 1870-ben a vilajet kiadásai 27,2 millió piaszterre rúgtak, ennek 58 százalékat viszont a hivatalnokok fizetése vitte el, az oktatás mindössze 1 százalékkal, vallási és szociális intézmények 5-6 százalékkal részesedtek.²⁴ A szűkös forrásokból finanszírozott csiflik-gépesítés nem hozott sok sikert, mert nem volt hozzá képzett munkaerő. Midhat új adót vezetett be a városok tisztántartására, de ez is a hivatalnokoknál kötött ki.²⁵ A mezőgazdasági hitelintézet működését a tized egy részéből fedezték. A bankalapítási kísérlet hátulütője pedig éppen az állami tartalékalapok hiánya volt: így a szükséges tőke csak lassan gyűlt össze és csak kis értékű kölcsönökhöz lehetett jutni, melyből egy nagyobb birtok modernizációját fedezni nem lehetett (a váltót pedig tiltották, nem úgy, mint Szerbiában). *A probléma nemcsak az volt, hogy a bolgár gazdaság erőfeszítéseiből nem annak továbbfejlesztését finanszírozták, hanem, hogy a szomszédos Szerbia állandó összegű hűbéri adója gyakorlatilag elenyésző volt ehhez képest, ami elgondolkodásra késztette a birodalomhoz hű elitet is.*

A gülhanéi hatt-i seriftől, s a modernizációs folyamatától a bolgár társadalom (rétegtől függően) minimálisan adókedvezményeket, illetve a po-

22. Taftova, M., p. 100.

23. Taftova, M., p. 105.

24. Draganova, Szl.: *Szelszkoto naszelenie na Dunavszki vilaet*. Szófia, 2005. pp. 27–31.

25. Taftova, M., p. 103.

litikai hatalomba való beemelkedést várt (önkormányzatok), de a szultán egyértelműsítette, hogy minden rendelkezése – beleértve az adószedést is – az alattvalók jóléte érdekében történik, s az Isten előtti egyenlőség elismerése nem azonos a terhek egyenlőségével.²⁶ Az 1840-es rendelet ugyan leszögezte, hogy a terményadón túl (mely nem haladhatja meg a termés 10 százalékát) az angarija és egyéb földesúrnak járó összegek beszedése tilos. Ez azonban csak elméletben volt így – *Bisztra Cvetkova* kutatásai szerint egyes helyeken még 1859-ben is szedtek avarizt (mely eredetileg rendkívüli hadiadó volt),²⁷ s a tized is magasabb volt 10 százaléknál. A bolgár forradalmi mozgalom számára a sok törvényszegés hivatkozási alap volt.

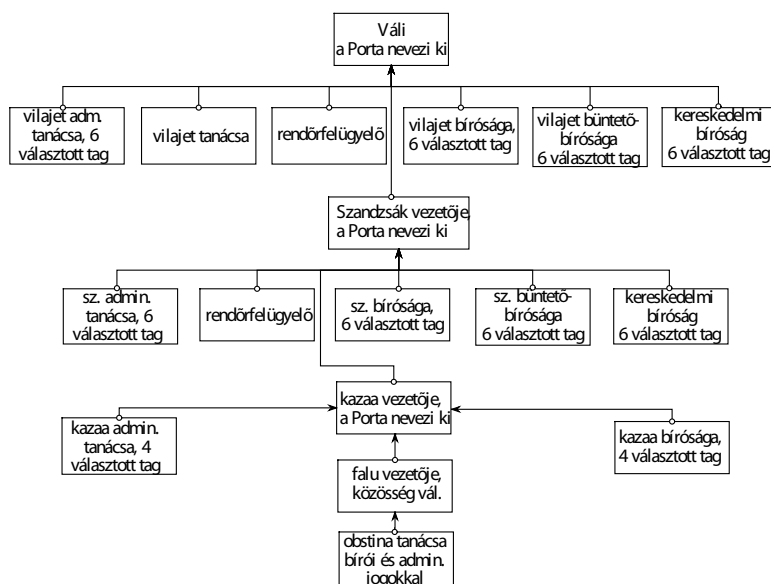
Ráadásul a tartományi reformok ellenére mindennaposak voltak a viszályok: a medzslisz tagjai nem kaptak fizetést (kivéve az írnok, havi 500 grost), hiszen sokan foglalkozásuk révén máshonnan élveztek jövedelmet, de volt rá példa, hogy egy megválasztott azért mondott le, mert nem volt jövedelme. 1876 elején az elektorokkal két napig nem állt szóba a tirnovói mutesarif, mert ő olyan elektorokat szeretett volna, akiket a falusi **vekilek** (a falusi ottomán adminisztrátorok) jelölnek ki, noha a választási törvény szerint ez egyáltalán nem volt szükséges. Mikor Szabri pasa 1865-ben Vidinben elrendelte Ioan pópának a gazdag (választható) bolgárok összeírását, azt is meghagyta, kiket kell mindenképpen leghagyni a listáról, noha vagyonuk alapján választhatók lettek volna. 1876 februárjában Serif sumeni kajmakám a választások után megsemmisítette az eredményt, majd a jelen lévő elektorokkal megszavaztatta a saját jelöltjeit.²⁸

---

26. Tafrova, M., p. 25

27. Cvetkova, B.: *Izvanredni danaci i darzsavni povinnoszti v balgarszkite zemi pod turszka vlaszt*. Szófia, 1958.p. 28.

28. Tafrova, M., pp. 144-156.

A tartományi választási reformok által létrehozott rendszer Tafrova, M. alapján

Mégis, Bulgária a birodalomnak köszönhetette a szabad földforgalmat, mely egy új társadalom felépüléséhez vezetett; a helyi keresztények hatalomba való beemelését, mely a jövőre nézve politikai tapasztalatokat, a mozgalmakhoz társadalmi és anyagi tőkét biztosított;²⁹ Nyugat-Európának pedig a gabonakonjunktúrát, mely a gazdaság fellendüléséhez és a társadalom műveltségi viszonyainak javulásához vezetett – de paradox módon a függetlenségi mozgalom eme „üzemanyaga” éppen akkor fogyott ki, mikorra a függetlenség megvalósult. Ez új kihívások elé állította a bolgár társadalmat.

A Tanzimat reformjai Midhat vezírsége előtt

vezír	év	reformok
Mehmed Hüszrev pasa	1839	Gülhane-i hatt-i sherif, adminisztratív reform elrendelése
	1840	megalakul a legfelsőbb bíróság tanácsa, adóreform, büntetőtörvénykönyv, kereskedelmi bíróság

29. Lampe, J. R. – Jackson, M. R., p. 150.

Rauf pasa	1843	földművestanács, haderőreform
	1845	vegyes közigazgatási tanácsok, oktatási tanács, pusztásodó földek összeírása, telepítése
Musztafa Resid pasa	1846	törvény a hivatalnokok kötelességeiről és jogairól, oktatási törvény, földművelési minisztérium
	1847	vegyes büntetőbíráskodás, vegyes kereskedelmi bíráskodás
Ibrahim és Musztafa Resid pasa	1849	törvény a vilajetek kormányzatáról, örökösödési törvény
	1850	az adószedés az obstinák hatásköre, kereskedelmi törvény
Mehmed Emin Ali pasa	1855	a dzsizje megváltoztatásáról szóló tv.

Tafrova, M.: Tanzimat, vilaetszkata reforma i balgarite. Adminisztracijata na Dunavszkija vilaet (1864–76) [Tanzimat, vilajetreform és a bolgárok. A Dunai vilajet adminisztrációja (1864–76)]. IK Gutenberg, 2010.

Demeter Gábor